

Šlosar, Dušan

[Daneš, František a kol. Český jazyk na přelomu tisíciletí]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1998, vol. 47, iss. A46, pp. 211-215

ISBN 80-210-1796-1

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100324>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

d) osobní koncovky slovesa

Szemerényi 1996: 239, 243, 314–16

	atemat. présens	atemat. imperf.	temat. présens	temat. imperf.	medium	perfektum
sg. 1	-mi	-m	-ō	-om	-a	-ai
2	-si	-s	-esi	-es	-tHa	-soi
3	-ti	-t	-eti	-et	-e	-toi
pl. 1	-me/os(i)	-me	-omes	-ome	-me	-med'a
2	-te(s)	-te	-ete(s)	-ete	?	-d'we
3	-enti	-ent	-onti	-ont	-r(o)	-ntoi

Beekes 1995: 252

	atematické			tematické			stativní	
	présens	aojist	trans. medium	„primární“	„sekundární“	trans. medium	intrans. medium	perfektum
sg. 1	-mi	-m	-mH ₂	-oH	-om	-omH ₂	-H ₂	-H ₂ e
2	-si	-s	-stH ₂ o	-eH ₂ i	-es	-estH ₂ o	-tH ₂ o	-tH ₂ e
3	-ti	-t	-to	-e	-et	-eto	-o	-e
pl.. 1	-mes	-me	-me(s)d'H ₂	-omom	-omoe	-ome(s)d'H ₂	-me(s)d'H ₂	-me
2	-tH ₂ e	-te	-(t)d'ue	-etH ₂ e	-ete	-eid'ue	-d'ue	-(H ₂)e
3	-enti	-ent	-ntro	-o	-ont	-ontro	-ro	-(ē)r

Je zřejmé, že „leidenský dialekt“ v rekonstrukci Beekese představuje ranou fázi indoevropštiny; v konfrontaci s ní je Szemerényiho „freiburský dialekt“ (tuto terminologii si recenzent vypůjčil od J.E. Rasmussena) zjevně pozdní. Oba modely se nevylučují; naopak jeden (Szemerényiho) lze odvodit z druhého (Beekesova).

Václav Blažek

František Daneš a kolektiv: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Academia, Praha 1997, 292 str. (ISBN 80-200-0617-6)

Na základě grantu GA ČR vypracoval početný tým knihu pozorující češtinu převážně sociolinguistickými brýlemi. Přináší řadu pohledů, jejichž společným rysem je časové zakotvení do našich, devadesátých let. Zorné úhly pozorování jsou dány jednak komunikačními situacemi, jednak teritoriální rozrůzněností; jeden oddíl je pak věnován vztahu češtiny k celoevropskému jazykovému kontextu.

Sborník je uveden studií Františka Daneše Současná jazyková situace, která připravuje půdu pro další výklady souhrnnou charakteristikou jak situace, tak úzu a jeho tendencí. Předznamenává tak pojetí celého sborníku. — Sdílíme Danešův názor, že původce termínu obecná čeština je Jan Gebauer, nicméně jeho původní význam asi nebyl „řeč neurozených“, nýbrž jak svědčí formulace v Gebauerově gramatice synchronní i historické, je to souhrnný název pro jevy mluvené řeči v protikladu k jazyku spisovnému, přitom nelokalizovatelně teritoriálně, tedy mluvené řeči společně; jsou tedy u něho nejen jevy obecně české, ale i obecně moravské (i obecně slovenské).

Oddíl nazvaný Jazyky jednotlivých komunikačních situací pak sleduje současnou situaci detailněji. Jaroslava Hlavsová tu pojednává o jazyku politiky, a to jak na státní, tak na lokální úrovni. Je to komunikační sféra, které prodělala nejvýraznější změnu, a to ve všech částech politického

spektra. — Není tak docela přesné, když autorka tvrdí, že komunistická levice zůstala u zavedeného názvosloví. To se týká jen její extrémní části; jinak její dnešní představitelé vědí či aspoň tuší, že sdílená terminologie a frazeologie je projevem solidarity, a že by to tedy bylo v nápadně křiklavém rozporu s deklarovaným přerodem komunistické levice. Naopak je možno říci, že změna dikce komunistického tisku byla nejradikálnější. — Účastníci této komunikace jsou ovšem převážně noví a nové symptomy nese i jejich řeč, nejen v tom, že místo rusismů prokvétá jejich řeč amerikanismy (*Dopadlo to, jak to dopadlo*). Hlavsová si přes celkově optimistické vyznění své stati všimla i toho, že byrokratické vyjadřovací stereotypy, jakoby povznesené nad politické zřizování a existenci či neexistenci svobody slova, nerušeně přetrvávají, což je fakt velmi výmluvný, dodáváme.

Rozsáhlá stať Jaroslava Bartoška Jazyk žurnalistiky analyzuje současnou publicistiku zevrubně: pojednává o jazyce zpravodajství i publicistiky, rozsáhlou pozornost věnuje i titulům. — Avšak odstavec nazvaný Projevy společenských změn má pouze 14 řádků: příležitost pojednat o oblasti, která v tomto desetiletí prodělala nejvýraznější změny, byla tak bohužel promeškána, přestože dnešní stav není prostým výsledkem plynulého vývoje.

Důležitá je pojednání Františka Daneše o jazyce vědy, které zasvěceně sleduje i postupné přeměny v této oblasti v delší časové perspektivě. Jeho diachronní část konstatuje, že proces jakési „demokratizace“ českého vědeckého stylu nastává v třicátých letech, ojedinele (u V. Mathesia) dříve. — Ale například pozorování přeměn stylu Janáčkova nám ukazuje už na dobu dřívější: zdá se, že doznívání klasicismu a nástup secese v druhé půli devadesátých let měly důsledky i pro zživotňování funkčního stylu odborného. — Důležité je Danešovo konstatování, že přes dominanci angličtiny jako publikačního jazyka vědy je třeba stále rozvíjet i vědeckou češtinu, protože u českých mluvčích nepřestává být nejjemnějším nástrojem uvažování i přesných formulací a dále je jazykem výuky všech vědních oborů. — Z hlediska historie jazyka podotkneme, že opuštění této funkce češtiny na sklonku 17. století způsobilo takové přerušování kontinuity terminologie i stylu, že právě je pak obrozenci v první polovině 19. století překonávali nejdéle a s největším úsilím.

Náročná stať Jana Kořenského Jazyk právní komunikace si klade mj. otázku, zda dvě přelomové právní přeměny v posledním půlstoletí, Ústava 9. května a Ústava České republiky, způsobily výrazné ovlivnění tradičního právního systému. Složitou právně-jazykovou analýzou dospívá k závěru, že k zásadním změnám právního systému (kontinentálního proti anglosaskému) nedochází, projevují se dnes pouze tendence k transformaci ve prospěch práva anglosaského. Dochází však k přestavbě konceptuální soustavy a objevují se nové tendence v oblasti techniky tvorby právních předpisů. Přitom vzrůstají nároky na intertextuální vztahy a z toho plyne potřeba „lingvisticko-právního dozoru“ v tvorbě právních předpisů a obecná potřeba součinnosti práva a lingvistiky.

Jiří Kraus v pojednání Jazyk hospodářských dokumentů a písemností upozorňuje na závažnou soudobou tendenci „smysl a účel nehledat jen ve slovech, větách a souvětích předpisů“, která může směřovat k „podcenění péče o stylizaci těch právních a administrativních dokumentů, s nimiž se občan prakticky denně setkává“, což může otevírat volné pole dezinterpretacím. — Je zde zřejmé styčné pole s pojednáním předchozím, což zvýrazňuje závažnost vyslovených myšlenek.

Ivana Bozděchová, pojednávající o jazyce managementu, neuvádí ve skutečnosti žádné podstatné rysy, které by manažerskou komunikaci lišily od komunikace dřívějších podnikových ředitelství a ekonomické byrokracie. Stěžejí platí její tvrzení, že novým prvkem v manažerské komunikaci je přítomnost zahraničního partnera. „Výzva pro lingvistiku“, již její příspěvek končí, je formulována neurčitě.

Její následující příspěvek Jazyk počítačů uvádí jako ilustrace směs umělých, zčásti neuzuálních překládů původních anglických termínů (např. *kořenový adresář*), uzuálních výrazů slangových

(např. *kliknout*) i jednorázových okazionalismů (např. *détépkář/détépák/détépkář* (!)). — Pohled lingvisty by však měl přispět k zpřehlednění dosavadního spontánního chaosu a připravit předpoklady pro terminologické pokrytí oboru, které je naléhavé.

Přínosná je studie Světlý Čmejkové Jazyk literatury. Dokázala-li autorka postihnout nejuvýraznější inovace jazyka současné prózy, k nimž počítá tematizaci psaní, distanci od vyprávěného jako objekt tematizace, relativizaci románového času a prostoru, intertextualitu, vidí-li roli jazyka jako „předchůdné vrstvy, do níž jsme ponořeni a již odpovídáme“, pak, zdá se, poskytuje nám poměrně pevné záchytné body. Jinak, přiznáváme, stylová orientace v soudobých prozaických útvarech rozrušujících jazykové stereotypy a mýty právě zase jazykem není snadnou záležitostí.

Tatáž autorka též analyzuje jazyk české reklamy a postihuje jeho charakteristické rysy, veskrze nepůvodní, vzniklé napodobením cizích vzorů. — Naše reklama jich asi nedosahuje ve vymýšlení a konstruování slovních hříček, pozadu však nezůstává v inflačním zneužívání jazyka, které ústí v nebezpečnou devaluaci významů potřebných slov, dodáváme.

Konečně ve třetí své studii se Světlá Čmejková obírá „jazykem pro druhé pohlaví“. Nejdůležitější její složkou je vyrovnávání se soudobou vlnou feminismu; jeho část vidí ve zděděném uspořádání jazyků rozlišujících rod ženský od mužského nežádoucí relikty patriarchálního uspořádání společnosti a usiluje o vymýcení jeho skutečných či domnělých symptomů. — Jazyk ovšem nebyl společnosti dán institucionálně. Každý přirozený jazyk jako samořídící systém bude proto eventuálním inženýrským zásahům samozřejmě vzdorovat, stejně jako bude na skutečné vyjadřovací potřeby reagovat samočinně. — Část pojednání nazvaná Jazyk pro ženy pak pojednává o invazi reklamy do světa žen a o prostředcích její nevybíravé agresivity.

Druhá část sborníku je uvedena studií Marie Krčmové Současná běžná mluva v českých zemích. Běžná mluva je tu vymezena funkčně, je tudíž nejednotná, diferencovaná teritoriálně i situačně (odtud „míšení kódů“). Sociální rozdíly jako zázemí různosti běžné mluvy jsou však patrnější jen na Ostravsku, díky přežívající nápadnosti a výlučnosti tamního tradičního dialektu. Autorka dokonce uvažuje o „proměnách běžné mluvy“, ale má přítom na mysli delší časové úseky v minulosti, nikoli pouze náš přelom tisíciletí, a to především ve velkých městech. Obecněji pojatá studie M. Krčmové je vhodným sociolingvistickým úvodem k následujícím materiálovým výkladům o jednotlivých regionech.

Mluvou velkoměst Prahy a Brna se obírají Pavel Jančák a Marie Krčmová. Jančákova pozoruhodně zvládnutá observace přináší překvapení. Je jím zjištění, že Praha neleží v jazykově znivelizovaném středu středních Čech, nýbrž že tato oblast představuje území početných svazků izoglos nářečních jevů severovýchodních, jihozápadních i severozápadních. Jde o hláskoslovné a morfologické jevy nenápadné, proto však autentické. Adaptační síla pražského prostředí dokázala však toto původní nářeční zázemí v městské mluvě zatlačit a původní rozrůzněnost nahradit jednotou založenou na nadregionálních jevech obecněčeských. Tento posun se udál teprve v našem století. Mluva pražských autochtonů narozených začátkem tohoto století vykazovala ještě rysy naznačeného středočeského stavu, ale výzkum mluvy mládeže podniknutý v sedmdesátých letech pro Český jazykový atlas ukazuje už na její interdialektovou bezpříznakovost.

Mluva Brna je příznaková některými rysy původu nářečního. Kromě nečetných jevů morfologických (jako je např. instr. *s Frantem*) je to zvýšená výslovnost *e*, náznak zaokrouhlené výslovnosti *á* a, dodejme, rovněž zvýšená výslovnost *o*. Existence digtongů *ej* a *ou* tu bývala hodnocena jako symptom průniku obecné češtiny na Moravu. Krčmová však ukazuje, že distribuce těchto digtongů je založena na moravské varietě češtiny (*vařijou*), stejně jako není obecně česká např. brněnská a moravská morfologie plurálových tvarů adjektiv (*velcí chlapi* — *velcí domi*) a řada dalších jevů (*četl*, gen.-dat. f. *té nové* apod.). — Dodejme dále, že výslovnost digtongů má podle našeho přesvědčení u starších generací charakter mírně prestižního vyjadřování, u mládeže, a to

nejen brněnské, pak patří k výsledkům ovlivnění nejmladší generace mlouvou dětských televizních her (což je patrné zejména také na změnách větne intonace).

Proměnami teritoriálních dialektů se obírá řada obdobně pojatých studií: Jana Jančáková pojednává o obci středočeské, Jarmila Bachmannová o Železnobrodsku, Marie Janečková o mluvě jihočeské, Rudolf Šrámek o dialektech slezských. Tyto stati jsou namnoze založeny na bohatém materiálu shromážděném opakovanými sondážními průzkumy mluvy mládeže. Spolu s materiálem shromážděným pro Český jazykový atlas — včetně předběžných akcí k němu — dovoluují sledování vývoje řeči mluvčích narozených v rozmezí sta let. Vývoj mluvy je v současnosti rychlý, nikde se však neztrácí její regionální ráz. V oblasti dialektů slezských v důsledku jejich nápadnosti a odlehlosti hraje nadto jistou úlohu i faktor sociální: u mluvčích profesí vyžadujících kontakt s lidmi se ve značné míře uplatňuje mluvená podoba spisovného jazyka.

Jinak je pojata studie Mileny Šipkové Jak se adaptují nářeční mluvčí na mluvu Prostějova. Autorčin zájem je stratifikačně lingvistický: sleduje jazyk diglosních mluvčích, příslušníků zachovalého centrálního teritoriálního dialektu, kteří změnili bydliště nebo jsou z pracovních důvodů nuceni stále komunikovat s nepřislušníky rodného nářečí. Oba útvary: nerozložený tradiční dialekt i městský interdialekt užívají v autentických podobách; v interdialektu přitom nejsou zřejmé, ba ani myslitelné symptomy nějakého postupného, plíživého pronikání obecné češtiny za její teritoriální hranice. Je to specifický vývoj, výrazně odlišný od vývoje v oblastech pomezích či přechodových.

Konečně dva příspěvky se obírají mlouvou pohraničí. Poté co zde vyrostla a jazykově se zformovala další, třetí generace obyvatel, je už možno dojít k obecným závěrům.

Pavel Jančák, obírající se mlouvou v severozápadočeské oblasti, může konstatovat, že v tamní mluvě dominují jevy obecněčeské, méně se uplatňují nenápadnější, ale frekventované jevy oblastní (kvantita v koncovec 1. os. sg. typu *cejtím*). Do této mluvy však pronikají i některé jevy spisovné, jako např. 3. pl. *chodí* (proti většinovému *choděj*). Slabé regionální rozrůznění je možno pozorovat pouze v bezprostředním sousedství tradičních nářečních oblastí.

Jiný stav konstatuje Stanislava Kloferová mapující mluvu pohraničí severomoravského. Tamní mluva se vyvíjela na jiných východiscích: prvotní osídlenci patřili k různým nářečním, ba i jazykovým skupinám. Výsledkem je, že nejmladší generace upřednostňuje jako základ své mluvy „neutrální“ spisovnou češtinu, ale jistá variabilita tohoto útvaru je poněkud závislá na prapůvodní rodinné příslušnosti k nářečí: nejspisovnější jsou mluvčí s genealogií slezskou. Jevy obecněčeské se tu téměř neobjevují.

Díky houževnaté a promyšlené práci dialektologů z Akademie i z vysokých škol se mohl tento oddíl opírat o bohatý materiál, a jeho poznatky jsou tedy spolehlivé a jedinečné.

Poslední oddíl, nazvaný Čeština v evropském jazykovém kontextu, přináší mj. příspěvek Jana Kořenského Vývoj jazykového práva na území dnešní České republiky. Je to pozoruhodný přehled našeho jazykového zákonodárství, které prošlo netušenými peripetiemi. Přijetí Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky otevírá možnost značného rozšíření jazykových práv (úřadování, vyučování) v budoucnosti.

Další studie Jana Kořenského záslužně mapuje zatím nepříliš přehlednou situaci kontaktů jazyků různého původu a různé prestiže na našem území. Sociolingvistický faktor zde hraje prvořadou úlohu, a proto se pořádá (dosud neuzavřený) průzkum této komunikace. — Dodejme zde, že fundovaný příspěvek k této problematice jistě představuje publikace Sprache, Wirtschaft, Kultur: Deutsche und Tschechen in Interaktion editorů S. Hoehneho a M. Nekuly (1996), analyzující a hodnotící tuto komunikaci v mladoboleslavské Škodě jako součásti koncernu VW.

Práce Ivany Bozděchové Vliv angličtiny na češtinu mj. právem připomíná, že soudobá tendence k grafické adaptaci přejatých anglicismů stírá mezinárodní charakter těchto přejatých slov

a snižuje jejich identifikační hodnotu. Studie však pomíjí fundamentální práci Jürgena Warmbrunna *Englische lexikalische Entlehnungen im Wortschatz der tschechischen Gegenwartssprache* (Münster 1994, 406 str.; viz recenzi Z. Hladké v SPFFBU, A 43, 1995), která podává zajímavý pohled zvenčí, a tedy oproštěný od domácích názorových stereotypů.

Zasvěcená studie Rudolfa Šrámků o exonymech, tj. adaptovaných zeměpisných jménech, v bohatství citovaného a analyzovaného materiálu dává poněkud zaniknout početné vrstvě stabilních exonym slovanických, jako *Bělehrad, Lodž, Osvětim, Petrohrad, Štětín, Vratislav* aj., i jiných, jako *Královec, Litva, Lotyšsko* apod. — *Multany* nemusí být zcela umělým názvem Moldávie, jak svědčí název *multánky* (z toho nč. *moldánky*) jako pojmenování hudebního nástroje přineseného k nám z východu valašskou kolonizací. Šrámkův diachronní exkurz vítaným způsobem dokumentuje odraz dávných kulturních styků v této složce pojmenování.

Závěrečná stať Jiřího Krause Jaká je čeština v letech devadesátých přináší jednak výsledky nepřilíš šťastně formulované ankety, v nichž se spíš odrážejí generační stereotypy, a pak shrnutí aktuálních problémů plynoucích ze současné situace. Jsou to především: významně zvýšené kontakty s jinými jazyky, potřeba zlepšit výuku cizích jazyků a posílení mluvené složky při výuce češtiny, možné budoucí omezení funkce češtiny v důsledku vstupu do NATO a Evropské unie a konečně naléhavá potřeba zdokonalení právního a administrativního jazyka.

Ač je přístup jednotlivých autorů studií někdy odlišný, tvoří sborník přesto soudržný celek, který úspěšně plní předsevzatou úlohu „charakterizovat jazyk malého národa uprostřed transformující se a integrující Evropy“. Naše nečetné připomínky chtějí snad jen inspirovat k dalším zamýšlením na toto téma.

Dušan Šlosar

Žena — jazyk — literatura. Sborník z mezinárodní konference. Red. *Dobrava Moldanová* a kol. Ústí n.L., Pedagogická fakulta UJEP 1996. 400 s. (ISBN 80-7044-147-X)

Sborník z mezinárodní konference *Žena — jazyk — literatura* shrnuje jednaosmdesát příspěvků literárněvědných i jazykovědných, nechybí ovšem ani příspěvek filozofický, jehož autorkou je Jaroslava Pešková (k české fem. fil. srov. zvl. č. *Filos. čas.*, 1992, č. 5). Jde tedy o sborník značně pestrý, a to i žánrově — např. Naděžda Kvitková (s. 330n.) přispěla nekrologem. Přesto má sborník jedno ústřední téma, kterým je — jak napovídá již název sborníku — žena. Titul i *Slovo úvodem* editorky Dobravy Moldanové budí navíc očekávání, že předložené příspěvky nabídnou feministickou kritiku jazyka, literatury a literární teorie a historie (vzhledem k rozsahu sborníku si nadále všímám pouze příspěvků lingvistických). „Český pohled“ na téma žena je ovšem značně umírněný. Z řady příspěvků zaznívá distance k radikálnímu feminismu americké a západoevropské provenience. Tak je tomu např. v příspěvku Ludmily Zimové, která je ráda, že nepatří k bojovným feministkám (s. 321). Tento zdráhavý postoj k takovému feminismu, jaký panuje ve východní Evropě, české a slovenské feministky naléhavě odmítají. Jana Juráňová, která rediguje feministický časopis *Aspekt* v tematickém čísle *Revue Labyrinth* (1997, č. 1-2, 216 s.) s podtitulem *Ženy v umění* např. prohlásila, že „v postkomunistických krajinách, v Polsku aj v Maďarsku je to všude rovnaké zúfalstvo“ (s. 13).

Zatímco v české vědě se setkáváme spíše s odmítáním feminismu, feministická lingvistika (= FL) v Americe a západní Evropě se stala vcelku tolerovanou lingvistickou disciplínou, a to nikoli